

על הסוכה ודפנותיה

דברים רבים נאמרו על סמליות הסוכה, ודברים רבים נוספים יכולים להיאמר. עיקרה של הסוכה בסכך. ספר הזוהר רואה בצל שהסכך יוצר להגן עלינו, "צלא דמהימנותא" (ח"ג ק"נ ע"א), צל האמונה הנותנת משמעות וכיוון לחיינו. אך לא רק הסכך, גם הדפנות חובה, ובעלי משמעות הם. להבנת משמעותם ארשה לעצמי לפתח את פירושו האלגורי של אחד מגדולי החסידות, ר' צבי אלימלך מדינוב (1783-1841).

בפירושו של ר' צבי אלימלך נפגשים שני מוטיבים, הלכות סוכה ורעיונות פילוסופיים קלאסיים. על אילוצי המבנה הכללי של הסוכה וההלכות הקשורות בדפנות, נוכל לעמוד בעזרת סיכומו המיוחד של החיד"א, ר' חיים יוסף דוד אזולאי (1724-1806) החכם הירושלמי המופלא שעבר בחייו דרך קהילות יהודיות רבות ופעל רבות בהן. החיד"א לימד אותנו שאותיות המילה 'סִכָּה' מתארות בצורה גרפית את שלוש הצורות בהן ניתן לבנות סוכה כשרה. סוכה אחת בנויה כאות 'ס', והיא בעלת ארבע דפנות שלמות. סוכה שנייה בנויה כאות 'כ'. היא בעלת שלוש דפנות שלמות. הסוכה השלישית היא מינימליסטית: "שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח" (סוכה ו ע"ב). בדומה לאות 'ה', סוכה זאת היא בעלת שתי דפנות שלמות הבנויות כאות 'ד', כשעליהם מתווספת הדופן השלישית מנותקת מהדפנות האחרות כרגל השנייה של האות 'ה'. כדי להבין את הפרטים הקטנים חייבים אנו לזכור שהמידות המקראיות ותלמודיות הנוהגות בשיעורים ההלכתיים בנויות על בסיס מדות האדם: אצבע, טפח, אמה. הטפח היא מידה כרוחב כף היד, אם כי בתרגום לס"מ נחלקו הדעות. הדופן השלישי חייב להיות מותקן לא רחוק מהקירות האחרים (לא יותר משלושה טפחים), ואם כי כל דופן תקני חייב להיות בגודל מינימלי של 7 טפחים רוחב על 10 טפחים גובה, הדופן המקביל לרגל הקטועה של ה'ה', רוחבו המינימלי הוא טפח.

כפי שאמרנו, כדי לעמוד על האלגוריה של ר' צבי אלימלך, עלינו להוסיף הבחנה פילוסופית הנפוצה בהגות היהודית הקלאסית, המדברת על שלוש מטרות המדריכות את בני האדם בפועלותיהם: הערב, המועיל והטוב. הטוב מייצג את הערכים המוסריים, ובכלל את החובה. המועיל מייצג את הדאגה לחיים ולבריאות. הערב, הערב לחיך למשל, מייצג את ההנאה והעונג. הבחנה משולשת זאת המצויה אצל אריסטו בדיונו על הידידות, בספר השמיני של האתיקה לניקומאכוס. ההבחנה התקבלה על ידי רבים מההוגים היהודיים, בראשם הרמב"ם, בפירושו לדברי המשנה בפרקי אבות (א, ו) "וקנה לך חבר", ור' יוסף אלבו ב'ספר העיקרים' (מאמר שלישי, לה) בדיון על אהבה ה'. בעקבותיהם דנו בסוגייה זאת בתקופות שונות, למן הרמ"א ועד למתנגדים ולחסידיים.

ברור ששלוש מטרות אלו חייבות להשלים האחת את השנייה, אך, פעמים רבות המטרות נמצאות בקונפליקט. את העימות בין המועיל והערב, הכרנו בשנות הילדות כשהוכרחנו לשתות תרופות בעלות טעם איום. עימות זה מגיע לדעתי, לשיאו, לא בדיאטה, אלא כאשר בני אדם תופסים את הממון כ'ערב' במקום לתפסו כ'מועיל'. זהו אולי כדברי קהלת (ו, ב), סודה של הקמצנות: "אִישׁ אֶשֶׁר יִתֵּן לֹא הָאֱלֹהִים עֶשֶׂר וּנְכָסִים וְכְבוֹד... וְלֹא יִשְׁלִיטֵנוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ", או בנוסח התלמודי (סנהדרין כט ע"ב): "עֲבָרָא דְשָׁכִיב אֲדִינָרִי", עכבר השוכב על הדינרים. בצלע השני, על היחס שבין הטוב והמועיל עמד ר' אליהו, הגאון מווילנה, בפירושו על הפסוק "לא יועילו אוצרות רשע" - וצדקה תציל ממוות" (משלי י, ב). הצדקה, שאנו נותנים, היא אב-דוגמה של 'הטוב', בעוד שהאוצר, האוגר את מה שאנו מקבלים, מייצג את המועיל. דברי החכם במשלי רוצים לשכנע אותנו לא להאמין במה שעניינו רואות יום יום, שאוצרות זהב וכסף, ואף אוצרות רשע, אמנם כן מצילים חיים (וודאי מצילים שיניים), בפתחם פתחי אפשרויות שהרפואה הציבורית השוויונית לא פתחה. אכן, יותר מאשר תיאור יש בפסוק מצווה. על החברה לדאוג שלא יועילו אוצרות רשע. רק פעילות משותפת על פי הטוב, תביא את המועיל לכולנו.

מעתה יכולים אנו לחבר פילוסופיה והלכה ולהבין את האלגוריה של ר' צבי אלימלך (בני יששכר, ח"ב מאמרי תשרי י', לב ע"א). כפי שראינו, לפי הקבלה הסכך הוא סמל לאמת ולאמונה. לפי ר' צבי אלימלך, שלושת דפנות-החובה מסמלים את הטוב, המועיל והערב, בסוכה המינימליסטית שבדמות ה'. הטוב והמועיל הם שתי הדפנות השלמות שבסוכה. הדופן השלישית, היא דופן הערב והנעים. גם מה'ערב' חייבים אנו לקחת בחיינו טפח! עד כאן האלגוריה הפילוסופית. היא שמרה על גרעין האמת שלה אף אחרי המהפכה הפסיכולוגית הפרוידיאנית. הטוב הפך לסופר-אגו, האני-העליון, המועיל - לאָגוּ, והערב - ל-id, הסתמי. האָגוּ פועל לפי עיקרון המציאות, הריאליות, שיקול דעת ודחיית סיפוקים. ה-id, הערב, פועל לפי עיקרון העונג. הסופר-אגו, הוא יסוד המצפון עם הנורמות והערכים, החובות והאיסורים. בפרפרזה לסופר יהודי אמריקאי, ניתן לומר שהדופן השלישית מלמדת אותנו שצריך לתת טפח מה-id לתוך ה-Yid. אך אוסיף, על מה שמצוי מעבר לטפח ה'ערב' תלוי שלט הדורש זהירות.

האם שכחנו משהו מהסוכה? כן, ערך רביעי המסומל ב'נוי סוכה'. קישוטי הסוכה ההופכים "מוקצה" לימי החג, דהיינו שאסור לנו להשתמש בהם למטרות אחרות. זוהי נוכחות ה'נוי', היופי והאסתטיקה בחיים. אהבת ה'יפה' איננה זהה לאהבת ה'ערב'. לדעתי ההבחנה בין הערב והיפה מיוצגת בהבדל שבין הטעם והריח, הבדל אתו משחקת המסורת כאשר מאפיינת את ארבעת המינים, למן האתרוג שיש לו גם טעם וגם ריח, ועד לערבה החסרה את שניהם, כשהלולב וההדס מצויים באמצע. אהבת ה'ערב' מיוצגת בטעם שבאכילה. באהבת ה'יפה' אנו לומדים ליהנות הנאה שאינה הורסת, שאינה מכלה את מושא האהבה, שאינה פוגעת. הריח

הוא ייצוג של הנאה שונה, כדברי רב (ברכות מג ע"ב) "מִנֵּין שְׁמִבְרָכִין עַל הָרִיחַ? שְׁנָא' כָּל הַנֶּשֶׁמָה תִּהְיֶה יָהּ, הַלְלוּהָ" ... דָּבָר שֶׁהַנֶּשֶׁמָה נִהְיֶה מִמֶּנּוּ... זֶה הָרִיחַ". זהו ריח הבשמים, שהוא לפי חז"ל, מזכרת נדירה שלקחנו אתנו מגן העדן. אי לכך, במוצאי שבת, כשאנו נפרדים מהשבת, מהגן-עדן השבועי שאנו מנסים לבנות (לא תמיד בהצלחה) אנו מברכים על הבשמים.

בסיפוריו ובתורותיו הדגיש רבי נחמן מברסלב שבעולמנו התקלקל הריח. זהו תיאור מופלא. אנו מריחים את בני האדם על פי הבושם שהם מורחים על עצמם, מציאות הבנויה על מרמה. אפלטון השווה את הסופיסטים המנסים לחקות את החכמה, לקוסמטיקה המנסה לחקות את הבריאות ול"אמנות" הבישול המשתילה טעם מפתה באוכל המקולקל. עבור רבי נחמן הטרגדיה עמוקה יותר. אילו העולם היה מתוקן, גם הפשע, העוולה והחטא היו צריכים להסריח! אלא שאת הסרחון המוסרי ניתן להסוות בעזרת בושם. מרמה זאת תתוקן רק באחרית הימים. על המשיח נאמר (ישעיהו יא, ג): "וְהָרִיחַ בְּיָרֵאת ה' וְלֹא לְמִרְאַה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט". "וְהָרִיחוּ" הפשט הוא אולי כפירושו של רש"י שם: "ימלא רוח יראת ה'". רבא, אחד מענקי האמוראים מפרש אחרת. המשיח "מוֹרַח וְדָאִין" (סנה' צג ע"ב): "שמריח באדם ושופט ויודע מי החייב" (רש"י).

למועדי הלוח העברי יש שורשים היסטוריים, אך סוכות מייצג בעיקר את העתיד, את החיים האידיאליים שבאחרית הימים, כאשר הערב והמועיל יתאחדו עם הטוב, והאסתטיקה תתאחד עם האתיקה. ובינתיים בעולם בלתי נגאל זה, חייבים אנו לומר "מה נאה אילן זה" מבלי להפסיק ממשנתנו: להיות זהירים בריחות כדי שהקוסמטיקה לא תרמה אותנו.